

ارزش سنجی درهم و دینار در عصر تشریح^۱

مهدی خوش اخلاق^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۰۶

چکیده

هر چند سکه‌های درهم و دینار در زمان معاصر رواج ندارند؛ اما در احکام متعدد شرعی، موضوع حکم شرعی قرار گرفته است. وزن، عیار، مساحت و ارزش این سکه‌ها در احکام فقهی کاربرد ویژه‌ای دارند که با توجه به این کاربردها، در بسیاری از موارد فقها به موضوع‌شناسی آن پرداخته‌اند. این نوشتار با به‌کارگیری روش توصیف و تحلیل محتوا و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و تحقیقات میدانی به بررسی ارزش فعلی درهم و دینار در عصر تشریح پرداخته است. در ابتدا کاربردهای فقهی درهم و دینار بیان گردیده، سپس به معرفی انواع این سکه‌ها خواهیم پرداخت. در این تحقیق با بررسی دو عامل ارزش درهم و دینار، یعنی وزن و عیار، ارزش سکه‌های درهم و دینار مشخص شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد وزن درهم ۲٫۹۸ گرم و وزن دینار ۴٫۲۵ گرم بوده است؛ مبنای اصلی این اندازه‌گیری سنجه‌های تاریخی موجود در موزه‌هاست. عیار درهم و دینار نیز ۹۲ درصد برآورد می‌شود.

کلید واژه‌ها: درهم، دینار، ارزش سنجی، محاسبه وزن، محاسبه عیار.

۱. این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی «درهم و دینار در عصر تشریح» است که در مرکز موضوع‌شناسی احکام فقهی توسط نویسنده نگارش شده است.

۲. دانش آموخته حوزه علمیه قم و دکتری علوم اقتصادی mahdikhoshakhlagh2@gmail.com

مقدمه

«درهم» پولی فلزی از جنس نقره است و این واژه به لحاظ تاریخی از دراختما گرفته شده است؛ هر دو واژه Dram و Drachma ریشه ایرانی دارند (کزازی، ۱۳۸۵ ش، ص ۲۲۷). درهم تنها یک بار و به صورت جمع در قرآن آمده است؛^۱ این پول از صدر اسلام تا اوایل سده چهاردهم هجری واحد پولی رایج در میان مسلمانان بوده، که علاوه بر کاربرد پولی (به صورت سکه فلزی) واحد وزن نیز به شمار رفته است.

«دینار» نیز پول فلزی از جنس طلاست که از کلمه دناریبی^۲ لاتین گرفته شده است (حداد عادل، ۱۳۹۶ ش، ج ۱۸، ص ۶۰۷). دینار در اصل سکه طلایی است که نخستین بار در دوران جمهوری ژم عمدتاً برای پرستیژ و به تقلید از دَرِیک^۳ پول دوران هخامنشی ضرب شد.^۴ دینار به عنوان واحد وزن که گاه مثقال نیز گفته می‌شد، واحد اصلی مقیاسات وزن در میان عرب بوده است؛ این واژه در قرآن کریم، یک بار آمده است.^۵

فهم دقیق آیات و روایاتی که به نحوی به پول و مبادلات پولی مربوط است، بدون آگاهی از موضوع حکم و شناخت کامل آن، ممکن نیست و نقش این آگاهی در استنباط حکم از ادله شرعی غیرقابل انکار است. از جهت دیگر اجرای بعضی از احکام اسلامی بدون آگاهی از ارزش پول رایج زمان تشریح، یعنی درهم و دینار ممکن نیست. بنابراین آگاهی از انواع پول رایج در زمان تشریح و کاربرد آن در احکام شرع، مسئله مهمی است که باید مورد بررسی قرار بگیرد و نیز بررسی انواع درهم و دینار از این جهت دارای اهمیت است که در بعضی موارد بین انواع درهم خلط شده و نیاز به بازشناسی آنهاست.

با توجه به کاربردهای متعدد درهم و دینار این موضوع در کتاب‌های فقهی و تاریخی متعددی مورد بررسی قرار گرفته است. سید موسی حسینی مازندرانی (۱۳۸۲ق) در کتاب *العقد المنیر فی ما یترقی بالدرهم و الدنانیر*، با جمع‌آوری مشخصات تعداد زیادی از سکه‌ها به مباحثی چون وزن و عیار در درهم و دینار پرداخته و ابراهیم سلیمان عاملی بیاضی در کتاب *الاوزان و المقادیر* (۱۳۸۱ق) در قسمت نقود درهم و دینار را بررسی کرده است.

۱. «وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخِيسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ» (یوسف، ۲۰).

2. Denarii.

۳. سکه زر در دوره هخامنشی.

۴. دانشنامه ایرانیکا، <https://iranicaonline.org/articles/dinar>.

۵. «وَمَنْ أَهْلَ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَ مِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ» (آل عمران، ۷۵).

در میان کتب اهل سنت نیز می‌توان به کتاب‌های محمد فهمی (۱۹۶۵م) با عنوانین، فجر السکه العربیة و صنع السکه فی فجر الاسلام و همچنین قشقندی (۱۹۳۹م) در رسائل فی النقود العربیة و الإسلامیة اشاره کرد. این کتاب‌ها نیز با جمع‌آوری اطلاعات سکه‌های تاریخی در دوره‌های مختلف به تحلیل آنها پرداخته‌اند.

در نوشته‌های معاصر نیز کتاب پول و نظام‌های پولی به ضمیمه تاریخ پول از آغاز اسلام تا زمان غیبت (۱۳۷۵ش) منتشر شده در بخش فرهنگی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم و نیز زراء نژاد (۱۳۸۳ش) در مقاله «برآورد ارزش درهم و دینار در تاریخ اقتصادی مسلمانان» به بررسی ارزش درهم و دینار در عصر تشریح پرداخته‌اند.

تفاوت اصلی این نوشتار با پژوهش‌هایی که نامشان ذکر شده، در روش محاسبه ارزش فعلی طلا و نقره در سکه‌های درهم و دینار است. در روش مدنظر این مقاله، مبنای محاسبه وزن، سنجه‌های تاریخی است و روش XRF مبنای محاسبه عیار قرار گرفته است.

هدف اصلی در این مقاله، محاسبه ارزش فعلی سکه‌های درهم و دینار، مطابق با عصر تشریح است؛ در این نوشتار پس از معرفی انواع درهم و دینار در عصر تشریح به بررسی عوامل مؤثر در ارزش سنجی آنها خواهیم پرداخت؛ پس در ابتدا وزن درهم و دینار را محاسبه خواهیم کرد و در محاسبه وزن از دو روش ذکر شده در کتب فقهی و تاریخی و بررسی سکه‌های موجود در موزه‌ها استفاده خواهیم کرد. سپس به بررسی عیار درهم و دینار پرداخته، بر مبنای تحقیقات انجام شده با روش XRF عیار معیاری برای سکه‌های تاریخی ارائه می‌گردد و در پایان این نوشتار با اعداد به دست آمده از وزن و عیار این سکه‌ها و با توجه به قیمت طلا و نقره، ارزش ریالی و فعلی درهم و دینار محاسبه می‌گردد.

۱. کاربردهای فقهی درهم و دینار

درهم و دینار به جهت آنکه واحد اصلی پول و مبادلات بوده و همچنین به جهت دقت در آنها در مسائل متعددی مورد استفاده قرار گرفته است که در این مقاله به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره خواهیم کرد.

۱-۱. کاربردهای فقهی درهم

درهم کاربردهای فقهی متعددی دارد که عبارتند از: زکات، مهرالسنه، دیه نفس و ... که در ادامه به صورت دقیق‌تر بیان می‌شود. درهم یا نقره مسکوک از موارد ۹ گانه‌ای است که زکات به

آنها تعلق می‌گیرد. نصاب آن دویست درهم و زکات آن یک چهلیم (پنج درهم) است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۵۱۵). مستحب است که مهریه به اندازه مَهْرُ السُّنَّةِ باشد، یعنی پانصد درهم و بیشتر از آن مکروه است (منسوب به امام رضا علیه السلام، ۱۴۰۶ق، ص ۲۳۴). در چهارپایانی که به عنوان زکات پرداخت می‌گردند سن خاصی معتبر است، مانند «بنت مَخاض» لیکن بان بود چهارپای واجد شرایط برای پرداخت، بنابر نظر مشهور، باید چهارپایی کم سال تر از آن؛ به اضافه ۲۰ درهم یا یک گوسفند پرداخت شود و چنانچه چهارپای موجود بزرگ تر از آن باشد، آن را پرداخته و ۲۰ درهم یا یک گوسفند از زکات گیرنده دریافت می‌کند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۶۶). کسی که مالی را در محلی غیر از حرم پیدا کرده، نشانه‌ای برای پیدا کردن صاحبش نداشته باشد و ارزش آن مال، کمتر از یک درهم باشد، می‌تواند آن را به قصد تملک بردارد و نیازی به اعلام نیست (منسوب به امام رضا علیه السلام، ۱۴۰۶ق، ص ۲۶۶). مقدار دیه نفس، ۱۰ هزار درهم شرعی است (شیخ صدوق، ۱۴۱۴ق، ص ۵۱۴)؛ دیه اعضا و منافع نیز به عنوان درصدی از همین مقدارند. دیه جراحات نیز در برخی موارد به وسیله درهم معین می‌شود. یکی از نصاب‌های ذکر شده برای تحقق سرقه حدی ۱۰ درهم است؛ یعنی اگر قیمت مال ربوده شده حداقل به اندازه ۱۰ درهم باشد، موجب ثبوت حد است (شیخ صدوق، ۱۴۱۴ق، ص ۴۴۳).

در کفازات احرام، اگر شخص غیرمُحرم در محدوده حرم، کبوتری را شکار کند، یک درهم و اگر جوجه آن را شکار کند، نیم درهم و اگر تخم آن را خراب کند، یک چهارم درهم به عنوان کفاره باید بپردازد. همچنین اگر شخص مُحرم، تخم کبوتر را از بین ببرد، باید به عنوان کفاره یک درهم پرداخت کند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۲۵۰). در منابع فقهی درهم به عنوان معیاری برای تعیین وزن سایر وزن‌ها و حجم‌های شرعی به کار رفته است. به عنوان مثال نش برابر با ۲۰ درهم (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۷۵)، اوقیه برابر با ۴۰ درهم، (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۷۵)، رطل عراقی برابر با ۱۳۰ درهم، رطل مدنی برابر با ۱۹۵ درهم، مدّ برابر با ۲۹۲٫۵ درهم و صاع برابر با ۱۱۷۰ درهم ذکر شده است. البته وزن درهم در طب هم کاربرد داشته است و معیاری برای وزن ادویه به حساب می‌آمده است. خون کمتر از درهم (جز خون‌های حیض، نفاس و استحاضه) در لباس و بدن نمازگزار مَعْفُو است و در اینکه این بخشودگی، خون به اندازه درهم را نیز شامل می‌شود یا نه، اختلاف نظر است. اصحاب (فقها) اجماع دارند که منظور از درهم در اینجا درهم بغلی (وافی) است. مقدار سجده‌گاه در برخی منابع حدیثی و فقهی، به اندازه یک درهم ذکر شده است (عمانی، ۱۴۱۳ق، ص ۱۰۶).

۱-۲. کاربردهای فقهی دینار

برخی از کاربردهای فقهی دینار از این قرار است: زکات و نصاب زکات، در پرداخت دیات، حدسرت، کفاره و... که در ادامه به صورت دقیق‌تری بیان می‌شود. هرگاه کسی مالک مقداری طلای مسکوک به وزن مشخصی (نصاب) باشد، با وجود شرایطی پرداخت زکات بر او واجب می‌شود. نصاب اول ۲۰ دینار است و باید به اندازه یک چهلیم (نیم دینار) از آن به عنوان زکات پرداخت شود (شیخ صدوق، ۱۴۱۵ق، ص ۱۶۲). حدسرت: برای تحقق سرتی که موجب اجرای حد می‌گردد، چندین نصاب ذکر شده است که عبارتند از: یک سوم دینار، یک چهارم دینار و یک پنجم دینار، یعنی هرگاه قیمت مال ربوده شده حداقل به اندازه ذکر شده باشد، موجب ثبوت حد است (محقق حلی، ۱۴۱۰ق، ص ۲۲۴). مقادیر دیات نیز به دینار پرداخت می‌شود: مقدار دیه نفس، هزار دینار شرعی است و دیه اعضا و منافع نیز به عنوان درصدی از همین مقدار محاسبه می‌شود. دیه جراحات نیز در برخی از موارد به وسیله دینار تعیین شده است. طبق فتاوی‌ای بعضی فقها وطی حائض در ایام حیض، به وجوب کفاره منجر می‌شود. این وطی در اول ایام حیض، یک دینار، در وسط آن نیم دینار و در آخر آن یک چهارم دینار کفاره در پی خواهد داشت. درباره نصاب معدن، سه نظریه وجود دارد و قول سوم نصاب آن را یک دینار می‌داند (علامه حلی، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص ۴۲۷). سنت است که حاکم در حقوق «سوگند مغلظه» بدهد، مگر آنکه در کمتر از ربع دینار باشد که سوگند خوردن بر مدعی لازم نیست (عاملی، ۱۴۰۹ق، ص ۸۰۹).

۲. معرفی سکه‌های رایج در جزیره العرب

شبه جزیره عربستان از نظر موقعیت جغرافیایی از گذشته در میان تمدن‌های قدیمی و فرهنگ‌های بزرگ قرار داشته است. از طرفی اعراب به علت فقر اقتصادی قادر به ضرب سکه نبودند و به همین خاطر در دادوستدها از سکه‌های کشورهای همسایه مثل ایران، روم، یمن و... استفاده می‌کردند (بخش فرهنگی جامعه مدرسین، ۱۳۷۵ش، ص ۱۲۸). بنابراین اعراب خصوصاً اعراب مکه و مدینه، انواع مختلف پول‌های فلزی را می‌شناختند و با آنها معامله می‌کردند. عمده پول‌های رایج در میان اعراب عبارت بود از دینارهای رومی و درهم‌های ایرانی و از میان درهم‌های ایرانی هم آنچه بیشتر رواج داشت، درهم بغلی و طبری بود (بخش فرهنگی جامعه مدرسین، ۱۳۷۵ش، ص ۱۲۹). سکه‌های رایج در میان اعراب و در سرزمین‌های اسلامی انواع مختلفی داشته است که در ادامه بیان می‌شود.

۱. به معنای بزرگ.

۲-۱. درهم کسروی (درهم بغلی یا وافی)

یکی از سکه‌های رایج بین اعراب درهم‌های حکومت ساسانی بود که به درهم‌های کسروی شهرت داشت. این درهم‌ها در زمان ساسانیان و خلفای راشدین و بنی‌امیه تا سال ۸۳ق ضرب می‌شد. درهم بغلی، به درهم «وافی»،^۱ «عبدیه»، «خسروی» و «سود» نیز معروف بود که به رنگ سیاه بوده است (کاشانی، ۱۴۰۴ق، ص ۶۷).

۲-۲. درهم طبری

سکه‌های طبری اصطلاحی است که در مورد سکه‌های ضرب شده در طبرستان به کار می‌رود. این سکه‌ها دارای تمامی مختصات سکه‌های ساسانی است، اما وزن و اندازه آنها متفاوت است. اندازه سکه‌های طبرستان از درهم ساسانی کوچک‌تر و برابر با چهار دانگ یعنی ۱۰ قیراط بود. درهم‌های طبرستان گرد، زیبا و با وزن و قطر معین است؛ نکته دیگر اینکه پیش از سال ۹۳ق نام طبرستان بر هیچ سکه‌ای دیده نشده است (نقشبندی، ۱۴۲۳ق، ص ۶).

۲-۳. درهم عرب ساسانی

با تأسیس و توسعه دولت اسلامی، مسلمانان نیز به دنبال ضرب سکه بودند و ابتدا اقدام به ضرب سکه‌های ایران و روم با نشانه‌های اسلامی کردند. به سکه‌هایی که به شکل سکه‌های ایران و با نشانه‌های اسلامی همراه بود، سکه‌های عرب ساسانی اطلاق می‌گردد (فکری پور و شریفیان، ۱۳۹۹ش، ص ۹۶).

ضرب این سکه‌ها از اواخر خلافت خلفای راشدین تا حکومت عبدالملک بن مروان ادامه داشت و بدین صورت بود که با حفظ سرسکه‌های ساسانی به جای اسامی شاهان ساسانی، نام خلفا یا حاکمان دست‌نشانده مناطق ضرب‌کننده سکه می‌آمد و در حاشیه سکه نیز شعارهای اسلام به خط کوفی و گاه پهلوی درج می‌شد و در پشت سکه علامت اختصاری ضرب‌خانه و تاریخ ضرب سکه نیز متغیر بود (نقشبندی، ۱۴۲۳ق، ص ۱۹).

۱. درهم وافی به معنی درهم درست و کامل است. از این تعبیر در کتاب فقه الرضا علیه السلام نیز استفاده شده است «وإن أصاب ثوبك دم فلا بأس بالصلاة فيه ما لم يكن مقدار درهم واف و الوافي ما يكون وزنه درهما و ثلثا» (منسوب به علی بن موسی الرضا علیه السلام، الفقه - فقه الرضا علیه السلام، ص ۵۹).

۴-۲. سکه‌های اسلامی

بعد از آنکه عبدالملک توانست خلافت همه سرزمین‌های اسلامی را به دست گیرد اقدام به ضرب سکه نمود. عبدالملک ابتدا سکه‌هایش را به همان سبک رومی ضرب کرد به طوری که سکه‌های مربوط به سال ۷۶ق به طرز سکه‌های رومی است. وی در سال ۷۷ق تصمیم گرفت که سبک سکه‌ها را عوض نماید. عبدالملک به عمال خود فرمان داد که بجای درهم و دینار رومی و ایرانی درهم و دینار اسلامی را رواج دهند و هر کس تخلف کند باید اعدام شود. در ضمن درهم و دینار رومی و ایرانی را جمع‌آوری کنند و به سکه‌های اسلامی مبدل سازند (ثواقب، ۱۳۷۹ش، ص ۲۶۷).

بعد از سقوط بنی امیه در سال ۱۳۲ق، خلافت اسلامی به دست خاندان بنی عباس افتاد و با جلوس ابوالعباس سفاح بر سریر خلافت در ۱۳ ربیع الاول ۱۳۲ق، دوره طولانی ضرب سکه‌های عباسی در ضربخانه‌های متعدد آغاز شد (سرافراز، ۱۳۹۸ش، ص ۲۱). خلفای اولیه عباسی به تقلید از امویان و با اندک اختلافی، به ضرب سکه اقدام نمودند.

۵-۲. درهم شرعی

«درهم شرعی» اصطلاحی است برای درهم که به منظور محاسبات شرعی از قبیل نصاب نقدین برای تعیین مقدار زکات، جزیه، لقطه، نصاب سرقت و... مورد توجه قرار می‌گیرد. به دلیل ثابت بودن وزن دینار در زمان‌های متفاوت اصطلاح دینار شرعی به منظور احتراز از دینارهای دیگر به کار نمی‌رود. به عبارت دیگر درهم شرعی اصطلاح دیگری است برای درهم اسلامی که توسط عبدالملک بن مروان ضرب گردید. معمولاً در کتب فقهی هر کجا که لفظ درهم به طور مطلق به کار می‌رود منظور همین درهم است.

منظور از درهم در روایات

با توجه به تعدد انواع درهم و تفاوت وزن آنها، این سؤال به وجود می‌آید که منظور از درهم در روایات کدام نوع از آن است؟

از آنجا که در مسئله خون کمتر از یک درهم، منظور درهم بغلی است، بعضی درهم را به درهم بغلی یا وافی مقید کرده‌اند؛ ولی اشکال این نظریه آن است که اخبار مسئله مطلق است. پس باید درهم را بر آنچه در زمان معصومان علیهم‌السلام متعارف بوده، حمل نمود. بعضی به آنچه در کتاب فقه الرضا علیه‌السلام آمده استدلال کرده‌اند: «وإن أصابك دم فلا بأس بالصلاة فيه ما لم يكن

مقدار درهم واف و الوافی ما یکون وزنه درهماً و ثلثاً و ماکان دون الدرهم الوافی فلا یجب علیک غسله» (منسوب به امام رضا علیه السلام، ۱۴۰۶ق، ص ۹۵)، این کلام بر این مطلب دلالت دارد که اگر درهم به صورت مطلق ذکر شود، منظور همان درهم شش دانقی است. بالجمله در اینکه درهم به قول مطلق، همان درهم شش دانقی باشد، خلافی نیست و جمعی ادعای اتفاق بر این مطلب کرده اند.

نکته دیگر آنکه از برخی عبارات چنین استفاده می شود که منظور از درهم متعارف در عهد حضرت رسول صلی الله علیه و آله نیز همان درهم شش دانقی بوده است؛ البته جمعی تصریح کرده اند که غالب معاملات در عصر آن حضرت با انواع دراهم بوده و بعد از عصر حضرت و تا زمان عبدالملک بن مروان معاملات با درهم های بغلیه و طبریه انجام می گرفته است و در زمان عبدالملک درهم شش دانقی متداول شد و اجماعی صورت گرفت تا درهم اسلامی به اندازه شش دانق باشد. بنابراین لفظ درهم در احادیث پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، حضرت علی علیه السلام، امام حسن و امام حسین علیهما السلام بر درهم شش دانقی حمل نمی شود، بلکه به جهت اشتراك لفظ درهم در آن اعصار میان درهم بغلی و طبری و معلوم نبودن اغلب و عدم قرینه، مجمل است. باید به این نکته نیز توجه داشت که اخبار این معصومان در باب احکام فرعیه به خصوص حکمی که به درهم تعلق گرفته باشد، خیلی کم است و اخبار سایر معصومان علیهم السلام را نیز حمل بر متعارف در زمان ایشان می کنیم و در آن زمان ها وزن شش دانق برای درهم مستقر شده بود (ر.ک: کاشانی، ۱۴۰۴ق، ص ۶۹).

۳. محاسبه وزن درهم و دینار

برای محاسبه وزن درهم و دینار دو شیوه ذکر شده است. در شیوه اول مطابق با تعاریف کتب تاریخی و فقهی سعی خواهد شد که وزن درهم و دینار استخراج گردد و در شیوه دوم با توجه به سکه های موجود در موزه ها، وزن درهم و دینار به دست خواهد آمد.

۳-۱. محاسبه وزن در کتب فقهی و تاریخی

۳-۱-۱. وزن درهم

برای بیان وزن درهم در کتب فقهی، لغوی و تاریخی از دائق استفاده شده است که به بررسی این تعاریف و وزن درهم بر اساس دائق خواهیم پرداخت و در این مسیر به سراغ روایات مرتبط می رویم که در آنها وزن درهم بر اساس دائق بیان شده است.

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ حَفْصِ الْمَرْوَزِيِّ قَالَ: قَالَ أَبُو الْحَسَنِ: الْغُسْلُ صَاعٌ مِنْ مَاءٍ وَالْوُضُوءُ مُدٌّ مِنْ

مَاءٍ وَصَاعُ النَّبِيِّ ﷺ خَمْسَةُ أَمْدَادٍ وَالْمُدُّ وَزْنُ مِائَتَيْ وَتَمَانِينَ دِرْهَمًا وَالذِّرْهَمُ وَزْنُ سِتَّةِ دَوَانِيْقٍ
وَالذَّنَانِيُّ سِتَّةُ حَبَاتٍ وَالْحَبَّةُ وَزْنُ حَبَّتَيْ شَعِيرٍ مِنْ أَوْسَاطِ الْحَبِّ لَمْ يَنْصَغَارِهِ وَلَا مِنْ كِبَارِهِ
(شيخ صدوق، ۱۴۰۳ ق، ص ۲۴۹).

از امام موسی بن جعفر علیه السلام روایت شده که فرمودند: برای غسل یک صاع آب و برای وضو
یک مد از آب کافی است. صاع زمان پیامبر صلی الله علیه و آله ۵ مد بوده است که هر مد وزن ۲۸۰ درهم
را دارد. هر درهم شش دانق و هر دانق شش حبه است. هر حبه وزن دو دانه جو متوسط (نه
کوچک و نه بزرگ) را دارد.

بررسی سند حدیث: شیخ طوسی، این روایت را با دو سند نقل کرده است.
سند اول: أَخْبَرَنِي الْحُسَيْنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ
بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ حَفْصِ الْمُرْزِيِّ.
سند دوم: وَأَخْبَرَنِي الشَّيْخُ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الصَّقَّارِ عَنْ مُوسَى بْنِ
عُمَرَ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ حَفْصِ الْمُرْزِيِّ.

هر دو سند مورد اشکال است؛ سند اول مرسل و دیگری از جهت موسی بن عمر بن یزید
الصیقل می‌رسد که اشکال دارد. بر فرض، اگر روایت سند معتبر داشته باشد، مورد طرح
اصحاب قرار گرفته و شاذ است. در مفتاح الکرامه آمده است که اصحاب بر طرح این روایت
اتفاق نظر دارند. به نظر محقق اردبیلی این روایت ضعیف و متروکه است که بر آن اعتماد
نمی‌شود (عاملی بیاضی، ۱۳۸۱ ق، ص ۲۷).

روایت دیگر در این باب روایت خثعمی از امام صادق علیه السلام است. روایت چنین است:

مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْحَطَّابِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ عَلِيِّ
بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْمَيْمَنِيِّ عَنْ حَبِيبِ الْخَثْعَمِيِّ فِي حَدِيثٍ أَنَّ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ جَعَفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ عليه السلام
سُئِلَ عَنِ الْخَمْسَةِ فِي الزَّكَاةِ مِنَ الْمَائَتَيْنِ كَيْفَ صَارَتْ وَزَنَ سَبْعَةَ وَلَمْ يَكُنْ هَذَا عَلَى عَهْدِ
رَسُولِ اللَّهِ ﷺ؟ فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ جَعَلَ فِي كُلِّ أَوْعِيَةٍ أَوْعِيَةً فَإِذَا حَسَبْتُ ذَلِكَ كَانَ
عَلَى وَزَنَ سَبْعَةَ وَقَدْ كَانَتْ وَزَنَ سِتَّةَ كَانَتْ الدَّرَاهِمُ خَمْسَةَ دَوَانِيْقٍ. فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْحَسَنِ:
مِنْ أَيْنَ أَخَذْتَ هَذَا؟ قَالَ: قَرَأْتُ فِي كِتَابِ أُمِّكَ فَاطِمَةَ (عاملی، ۱۴۰۹ ق، ج ۹، ص ۱۴۹).

از امام جعفر صادق علیه السلام درباره ۲۰۰ درهم که زکاتش ۵ درهم می‌گردد، سؤال شد: چگونه وزن
آن سبعة است، یعنی درهمی که ۱۰ عدد از آن ۷ مثقال می‌شود و حال آنکه در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله
چنین نبود. امام علیه السلام فرمودند: پیامبر صلی الله علیه و آله زکات هر چهل اوقیه را یک اوقیه قرار می‌داد و هنگامی
که آن را محاسبه کردم بر وزن سبعة بود و هنگامی که بر وزن سته بود (درهمی که ۱۰ عدد از آن ۶
مثقال می‌شود) هر درهم ۵ دانق بود. عبدالله بن الحسن از امام علیه السلام می‌پرسد این سخن را از کجا

نقل می‌کنید که امام علیه السلام می‌فرمایند از کتاب فاطمه زهرا علیها السلام ۳. «سته» و «سبعه» دو اصطلاحی است که به آن «عمله» می‌گویند و برای وزن به‌کار می‌رود (صدر، ۱۴۲۰ق، ج ۲، ص ۷۴).

این روایت ضعیف است (صدر، ۱۴۲۰ق، ج ۲، ص ۷۵) و مطلبی که در آن بیان شده است قابل استناد نیست، چراکه در این روایت وزن هر درهم در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله ۵ دانق معرفی شده است، ولی همانطور که گذشت درهم ساسانی در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله ۸ دانق بوده است. بنابراین روایت‌های ذکر شده نمی‌توانند معیار عمل قرار گیرند. البته سردار کابلی روایت اول را پذیرفته و سعی در اثبات آن دارد؛ اما استدلال ایشان و نتیجه بیان شده صحیح نیست. عدم صحت از مطالبی که در ادامه خواهد آمد، واضح است.^۱

۳-۱-۲. تعریف و وزن هر دانگ (دانق)

همانطور که گذشت بر اساس عبارات فقها و لغویین وزن درهم بر اساس دانق بیان شده است. دانق معیار وزنی است که در زمان ائمه علیهم السلام مورد استفاده قرار می‌گرفت. در بیان وزن دانق نکاتی بیان شده است.

الف. هشت دانه متوسط جو: منابع فقهی و لغوی متعددی وزن هر دانق را معادل ۸ دانه متوسط جو دانسته‌اند (طوسی، ۱۴۰۰ق، ص ۱۹۱)، در نتیجه وزن درهم مطابق با ۴۸ دانه جو است؛ برخی فقهای شیعه بر این مطلب ادعای اجماع کرده‌اند^۲ (علامه حلی، ۱۴۱۲ق، ج ۸، ص ۴۶۳).
 $[48 \times 0.06777 = 3,252 \text{ گرم}]$

ب. ۸،۴ حبه: در برخی منابع مقدار دانق ۸ حبه و دو پنجم حبه، ذکر شده است (فیومی، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۲۳۰). بنابراین وزن درهم شرعی برابر ۵/۴ حبه خواهد بود. البته ممکن است منظور از حبه در اینجا، قمحه (دانه گندم) باشد. $[3,415 \text{ گرم} = 5,4 \times 0.06777]$ (اگر منظور دانه جو باشد).
 برای محاسبه وزن درهم بر حسب قمحه باید با تحقیقات میدانی وزن متوسطی برای دانه گندم محاسبه نمود.

ج. ۱۲ دانه متوسط جو: در روایت سلیمان بن حفص مروزی هر درهم شش دانق، هر دانق شش حبه و هر حبه به وزن دو دانه جو متوسط معرفی شده است. پیش‌تر گفتیم که این روایت ضعیف و این مطلب در هیچ منبع دیگری ذکر نشده است؛ وزن درهم طبق این قول برابر خواهد بود با: $[6 \times 0.06777 \times 12 = 4,888 \text{ گرم}]$

۱. برای مطالعه بیشتر به کتاب غایة التعديل مراجعه گردد.

۲. محاسبه وزن دانه جو را در ادامه خواهیم داشت.

د. یک و یک سوم دانه خرنوب: فیومی در مصباح المنیر دانگ را برابر با یک و یک سوم دانه خرنوب دانسته است (فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۳۰). عبارت این کتاب در این خصوص نامفهوم و متناقض است. طریحی دانق را یک ششم دینار و درهم معرفی می‌کند. دانق نزد یونانی‌ها ۲ دانه خرنوب و درهم ۱۲ دانه خرنوب است. او دانق اسلامی را ۱۶ دانه خرنوب معرفی می‌کند (طریحی، ۱۴۱۶ق، ج ۵، ص ۱۶۳). متوسط وزن خرنوب ۰/۱۹۴ گرم است. در نتیجه وزن درهم برابر با ۳,۱۰۴ گرم $[۰/۱۹۴ \times ۱۶ = ۳,۱۰۴]$ است.

۳-۱-۳. وزن حبه شعیره

برای محاسبه وزن درهم باید وزن حبه شعیره (دانه جو) را به دست آورد که از چند راه ممکن است.

۱. توزین دانه‌های جو، یکی از راه‌های محاسبه وزن دانه جو، است. در تحقیقی میدانی، ۳۰۰۰ دانه جو با ترازوی دقیق توزین شده است. ۳ وزن ۲۰۳/۰۶ گرم به دست می‌آید. که $\frac{۲۰۳,۰۶}{۳۰۰۰}$ عدد ۰/۰۶۷۷۷ به دست می‌آید. باید توجه داشت که در سه هزار دانه جو انواع مختلف وزنی جو وجود دارد که با توجه به تعداد زیاد انتخاب شده، میانگین به دست می‌آید. حاصل و مقدار به دست آمده با توجه به نوع دانه جو در زمان‌ها و مکان‌های مختلف ممکن است عددی متفاوتی شود.^۴

۲. در کتاب مجمع البحرین وزن هر دانه جو معادل سه دانه برنج بیان شده است (طریحی، ۱۴۱۶ق، ج ۵، ص ۳۲۹). در این روش برای محاسبه وزن جو باید وزن دانه برنج را محاسبه کرد.

۳. در کتاب‌های مختلف مرتبط با موضوع درهم، وزن شعیره بر اساس وزن درهم و یا دینار (بر اساس مثقال مفروض) بیان و محاسبه شده است؛ به طور مثال در کتاب اوزان و مقیاس‌ها

۱. سَيَأْتِيَنَّ أَنْ الْقِيَاطِ نِصْفُ دَانِقٍ وَ الدَّانِقُ حَبَّتَا خُرْنُوبٍ فَيَكُونُ الدَّرْهَمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ حَبَّةَ خُرْنُوبٍ. وَ هَذَا أَحَدُ الْأَوْزَانِ قَبْلَ الْإِسْلَامِ وَ أَمَّا الدَّرْهَمُ الْإِسْلَامِيُّ فَهُوَ سِتَّةَ عَشْرَةَ حَبَّةَ خُرْنُوبٍ فَيَكُونُ الدَّانِقُ حَبَّةَ خُرْنُوبٍ وَ ثَلَاثَ حَبَّةَ خُرْنُوبٍ.

۲. «الدانق بفتح النون و كسرهما: سدس الدينار و الدرهم. و عند اليونان: حبتا خرنوب، لأن الدرهم عندهم اثنتا عشرة حبة خرنوب. و الدانق الإسلامي: ستة عشر حبة خرنوب»؛ (طریحی، ۱۴۱۶ق، ج ۵، ص ۳۶).

۳. این تحقیق میدانی توسط مرکز موضوع‌شناسی احکام فقهی انجام شده است.

۴. به نظر می‌رسد محاسبه وزن دانه جو از این طریق غلط مشهور است. با این توضیح که دانه جو یک واحد وزنی به حساب می‌آمده است. وجه تسمیه آن نیز قابلیت تطبیق این وزن بر دانه جو می‌باشد. دقیقاً شبیه وزن هر نخود که مقدار معینی دارد و این مقدار با وزن دانه‌های جو به دست نمی‌آید. وجود وزنه‌های شیشه‌ای در موزه‌ها برای مقادیر نامگذاری شده با دانه‌های گیاهی (مثل خرنوب) مؤید این مطلب است.

در اسلام در تعریف شعیره آمده به وزنی ایرانی است و $\frac{1}{16}$ تسویا $\frac{1}{16}$ دانگ و یا $\frac{1}{96}$ مثقال اگر مثقال $\frac{4}{3}$ گرم باشد، وزن شعیره $\frac{4}{3}$ گرم است و اگر مثقال $\frac{4}{6}$ گرم باشد، $\frac{4}{6}$ گرم $\frac{1}{96}$ مثقال خواهد بود (هینس، ۱۳۶۸ ش، ص ۱۸). ابی عبید از دانشمندان قرن دوم قمری در کتاب الأموال می‌گوید «برای قریش وزن دیگری وجود داشت، به نام شعیره که $\frac{1}{60}$ وزن درهم بود» (بخش فرهنگی جامعه مدرسین، ۱۳۷۵ ش، ص ۱۴۳).

اشکالات این روش

- وزن دانه متوسط جو در شهرهای مختلف، متفاوت است. حتی این اختلاف گاه در دانه‌های جو در یک مکان و در یک سال واحد نیز دیده می‌شود. بنابراین مشخص کردن وزن دینار و مثقال با دانه‌های جو و یا دانه جو متوسط، ارجاع کار به امری غیرمضبوط است.

ممکن است گفته شود که مراد از متوسط، در دانه‌های جوی معیار برای محاسبه وزن درهم و دینار، میانگین دانه‌های متوسط جو است؛ پس وزن ذکر شده در درهم و دینار میانگین وزن دانه‌های متوسطی است که به اختلاف شهرها، متفاوت نمی‌شود (مازندرانی، ۱۳۸۸ ش، ص ۲۶۷). اشکال این روش آن است که باید از تمامی انواع جو متوسط موجود، میانگین وزنی به دست آورد که کار مشکلی است و بعید است که در تعیین وزن درهم و دینار چنین کاری صورت گرفته باشد.

اندازه‌گیری وزن مثقال و درهم شرعی با شعیره همانند محاسبه آنها با دانه حمص (نخود) و قیراط است. چون در این دو مورد هم نص دقیق و معتبری وارد نشده است، به عبارت دیگر دانه‌های متوسط جو بیان شده منضبط نیستند و نیز اقوال متعددی در تعداد دانه‌های جو در هر دانتق وجود دارد.

- باید توجه داشت مقدار ذکر شده در وزن درهم و دینار تحدید تقریبی است نه تحقیقی؛ زیرا آنچه در اقوال ذکر شده، نقل قدماست که به دینار و درهم متعارف در زمان خودشان دسترسی داشتند و آن را میزانی برای وزن شرعی قرار می‌دادند و احکام خاص را بر آن مترتب می‌نمودند (بخش فرهنگی جامعه مدرسین، ۱۳۷۵ ش، ص ۲۶۷).

- اشکال بعدی عدم استفاده از این روش برای محاسبه وزن درهم و دینار در ضرب آن است. با توجه به عدم دقتی که این روش در ضرب سکه درهم و دینار وجود داشته است، برای دقت وزن سکه از سنجح استفاده می‌شد نه محاسبه بر طبق دانه‌های جو یا گندم و اگر از دانه‌های جو هم استفاده می‌شد، اولاً این کار به صورت منطقه‌ای بود و هر منطقه تعریف خاص خود را داشت و ثانیاً در استفاده‌های عامیانه مردم بود.

۳-۱-۴. وزن دینار

از آنجا که وزن یک دینار برابر یک مثقال است، برای محاسبه وزن دینار باید وزن مثقال را محاسبه نمود. مثقال اسم یک وزن مشخص و معلوم بود. وزن مثقال در دوران جاهلی و اسلام هیچ‌گونه تغییری نداشته است. ملاحظیب کاشانی در این باره آورده است:

جمعی از علمای خاصه و عامه تصریح کرده‌اند که وزن دینار از عهد رسول خدا ﷺ تا این زمان تغییری نکرده است و بسیاری از دینارهای قدیم نیز مشاهده شده که با دینارهای این اعصار به جهت وزن موافق بوده است و عدم ثبوت تغییر در حکم به عدم تغییر کافی است (ر.ک: کاشانی، ۱۴۰۴ق، ص ۶۵).

اگر بتوان وزن دقیقی برای مثقال پیدا کرد با توجه به اجماع قطعی بر اینکه هر درهم $\frac{7}{10}$ مثقال است می‌توان وزن دقیق درهم را نیز پیدا کرد.^۱ یعنی برای به دست آوردن وزن درهم و دینار به دست آوردن وزن یکی کفایت می‌کند و با در نظر گرفتن این نسبت، وزن دیگری به دست می‌آید.

۳-۲. محاسبه وزن مثقال از طریق دانه جو

اگر وزن محاسبه شده برای جو از طریق توزین را مبنای محاسبه قرار دهیم، طبق اقوال مختلف برای هر مثقال وزن‌های زیر به دست خواهد آمد:

۶۸/۵۷ دانه جو متوسط: $\frac{4}{647} = \frac{0.6777 \times 68.57}{4} = 0.06777$ به عبارت دیگر ۴۸ ضربدر $\frac{10}{7}$ که ۴۸ دانه وزن

درهم است (طریحی، ۱۴۱۶ق، ص ۳۲۹).

۶۰ دانه جو: $\frac{4}{67} = \frac{0.6777 \times 60}{4} = 0.06777$ (طریحی، ۱۴۱۶ق، ص ۳۲۹).

۶۶ دانه جو: $\frac{4}{47} = \frac{0.6777 \times 66}{4} = 0.06777$ (فهیمی محمد، ۱۹۶۵م، ص ۶).

۷۲ دانه جو: $\frac{4}{87944} = \frac{0.6777 \times 72}{4} = 0.06777$ (عدنان خالد ترکمانی، ۱۴۰۹ق، ص ۶۵).

۸۲/۳۱ دانه جو: $\frac{5}{5781} = \frac{0.6777 \times 82.31}{5} = 0.06777$ (ابی زکریا، ۱۳۴۷ق، ج ۶، ص ۱۴).

همانطور که ملاحظه می‌شود اختلافات در معرفی مثقال به وسیله دانه جو زیاد است. البته این اختلاف به خاطر اختلافی بودن وزن دینار نبوده است؛ بلکه این اختلافات ناشی از تفاوت وزن دانه‌های جو می‌باشد که بر حسب زمان و مکان با هم مختلف می‌شدند.

اشکالات محاسبه وزن درهم اینجا نیز می‌آید، یعنی با استفاده از تعاریف موجود در کتب فقهی که بر مبنای دانه‌های حیوانات بیان شده است، نمی‌توان وزن دقیقی برای مثقال یا دینار مشخص نمود.

۱. مورخین عرب اجماع دارند که رابطه وزنی درهم و دینار ۷ به ۱۰ بوده است؛ (فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۰۱).

۳-۳. محاسبه وزن درهم و دینار بر اساس دانه خردل

مقریزی آورده است که قدمای یونان در وضع کردن وزن درهم و دینار، از دانه‌های خردل استفاده می‌کردند. خردل علفی است که تخم‌های سیاه و ریز دارد و برخی خود دانه خردل را گفته‌اند؛ واژه خردل را عربی و نیز فارسی دانسته‌اند. این واژه، دو بار در قرآن کریم (انبیاء، ۴۷ و لقمان، ۱۶) به کار رفته است. دلیل استفاده از این دانه به دلیل دقیق بودن وزن آن و عدم اختلاف وزن خردل در مکان‌های مختلف است. در گذشته وزن درهم را ۴۲۰۰ دانه خردل و وزن دینار را ۶۰۰۰ دانه خردل در نظر می‌گرفتند (قرضاوی، سایت به نشانی www.qardawi.net). بررسی‌ها نشان می‌دهد دانه خردل نیز با اختلاف مکان و زمان، تفاوت وزن پیدا می‌کند و نمی‌توان برای به دست آوردن وزن دقیق درهم و دینار از آن استفاده کرد.

۳-۴. محاسبه وزن درهم و دینار در بررسی اشیای تاریخی

الف: سکه‌های تاریخی معیاری برای محاسبه وزن

روش دیگر برای وزن دقیق درهم و دینار بررسی سکه‌های موجود است. به نظر می‌رسد توزین سکه‌های موجود در موزه‌ها روش مناسبی برای به دست آوردن وزن درهم و دینار باشد. در این روش، توجه به نکات ذیل ضرورت دارد.

اولاً: سکه‌های مخدوش، ساییده یا نادر از مصادیق مورد بررسی خارج گردد.

ثانیاً: سکه‌هایی که توسط حکام (ضرب‌کنندگان) تغییر وزن داده شده، یعنی سکه‌هایی که بدون نظارت دقیق ضرب شده‌اند، نیز نباید مورد بررسی قرار گیرند.

ثالثاً: موارد نادری که وزن سکه با وجود سلامت سکه وزن ناهمگون با دیگر سکه‌ها دارد، به علت عدم دقت در ضرب سکه باید از موارد بررسی خارج شود.

برای درهم بغلی و طبری نمی‌توان بازه دقیق وزنی مشخص کرد و تفاوت وزنی آن زیاد است. بیشترین وزن درهم ساسانی ۴/۱۶ و بیشترین وزن درهم عرب ساسانی ۴/۳ گرم است. همچنین بیشترین وزن درهم طبری ۲/۲ گرم می‌باشد. بیشترین وزن درهم اسلامی (شرعی، اموی) ۲/۹ گرم است.^۱ با توجه به احتمالات ذکر شده چون شکسته شدن، ساییدن و امکان تقلب ضرب‌کننده سکه نمی‌توان از سکه‌های موجود میانگین‌گیری کرد.

در واقع استناد به سکه‌های موجود با توجه به مشکل بودن غربالگری سکه‌ها با معیارهای بیان شده ضعیف است و نمی‌تواند بیانگر نتیجه قطعی باشد.

۱. این اعداد از بررسی میدانی بیش از ۳۰۰ سکه تاریخی که توسط نویسندگان انجام شده به دست آمده است.

۳-۴-۲. محاسبه وزن درهم و دینار بر اساس سنجه

سنجه؛ وزنه یا سنگ ترازویی شیشه‌ای یا بلوری است. اصطلاح سنجه به معنی «سنگ وزنه» است که لغتی فارسی است، جنس این سنگ وزنه از شیشه بود تا ساییده نشود. سنجه باعث می‌شد سکه‌ها با یکدیگر وزن نشوند. برخی از این سنجه‌ها هنوز در موزه‌ها موجودند. نکته مهم آنکه در سنجه‌ها تفاوت وزنی بسیار کمتری نسبت به سکه‌های تاریخی وجود دارد. تفاوت وزن سنجه‌های دینار با توجه به سایت موزه بریتانیا و کتاب وزن سکه‌های عربی (Lane-poole, 1981) حدود ۴/۲۲ و ۴/۲۷ گرم است. البته با بررسی سکه‌ها در کتاب مذکور، وزن ۴/۲۵ گرم بیشترین تعداد را به خود اختصاص داده است.

تفاوت وزن سنجه‌های درهم، نسبت به سنجه دینار بیشتر است. تعداد حداکثری با توجه به کتاب سنجه‌های شیشه‌ای عربی برابر با ۲۹۷۵ گرم می‌باشد.

۳-۵. نظر متخصصان سکه‌شناسی در مورد وزن درهم و دینار

نظر متخصصان به تنهایی نمی‌تواند اثبات‌کننده وزن دقیق درهم و دینار باشد، مگر آنکه مدارک و شواهدی اطمینان‌آور و دال بر صحت ادعای آنان بیان شود و پس از بررسی مدارک و ادله می‌تواند شاهی بر اثبات این مطلب باشد (بخش فرهنگی جامعه مدرسین، ۱۳۷۵ش، ص ۱۸۷)؛ در ادامه برخی از نظریات سکه‌شناسان ارائه می‌شود.

۱. السید ناصر نقشبندی (مدیر مسکوکات موزه عراق): وزن دینارهای اسلامی عبدالملک که همان وزن مثقال است، ۴/۲۶۵ گرم و برابر با ۶۶ حبه است که مساوی با وزن سکه‌های رومی است که در آن زمان ضرب می‌شد و الآن موجود است. بنابراین به زعم ایشان وزن درهم شرعی برابر ۲۹۸۵ گرم برابر ۶۶ حبه است.

۲. دکتر عبدالرحمن فهمی محمد (رئیس موزه اسلامی مصر و استاد دانشگاه الأزهر قاهره): وزن دینار شرعی که از سال ۷۷ ق به وسیله صنج شیشه‌ای کنترل می‌شد، ۴/۲۵ گرم با ۶۶ حبه برابر است و چون ایشان وزن درهم را ۷/۷ دینار می‌داند، وزن درهم ۲/۹۷۵ گرم خواهد بود.

۳. استاد فری: وزن درهم ۲/۹۸ گرم و وزن دینار اسلامی ۴/۲۵۷ گرم خواهد بود.

۴. علی پاشا مبارک (از محققان مصری): وزن دینارهای عبدالملک ۴/۲۵ گرم و وزن درهم بر اساس دراهم موجود در موزه‌ها ۲/۹۵ گرم بوده است.

1. Arabic glass weight.

۳-۶. جمع بندی محاسبه وزن درهم و دینار

معیار اصلی محاسبه وزن درهم و دینار در این نوشتار با توجه به خصوصیات ذکر شده برای سنجه بر اساس سنجه های موجود محاسبه می گردد. با در نظر گرفتن دو عامل میانگین و تعدد وزنه های موجود، وزن های زیر برای درهم و دینار برآورد می گردد.

وزن هر درهم شش دانقی ۲,۹۸ گرم و وزن دینار نیز ۴/۲۵ برآورد می شود. رابطه وزنی درهم اسلامی و شرعی با دینار و مثقال، رابطه ۷ به ۱۰ بود. یعنی هر درهم اسلامی $\frac{10}{7}$ دینار یا مثقال وزن داشت که با وزن برآورد شده برابر است با $۴,۲۵ = \frac{10}{7} \times ۲,۹۸$ گرم.

از رابطه فوق می توان وزن هر دانق را به حسب گرم محاسبه کرد. هر درهم شرعی برابر ۶ دانق است. پس وزن هر دانق عبارت است از: $۰,۴۹۶۶ = ۶ \div ۲,۹۸$

بنابراین وزن درهم بغلی که ۸ دانگ است برابر است با: $۳,۹۷۲۸ = ۸ \times ۰,۴۹۶۶$ ، همچنین وزن درهم طبری که ۴ دانق است برابر است با: $۱,۹۸۶۴ = ۴ \times ۰,۴۹۶۶$.

با توجه به محدوده وزنی ارائه شده درصد خطای اندازه گیری کمتر از یک درصد خواهد بود. در جدول زیر، برای مقایسه بهتر اقوال متفاوت درباره وزن درهم و دینار گرد هم آمدند.

وزن سنجی درهم و دینار

۱	مشهور فقهای معاصر شیعه	درهم ۱۲/۶ نخود (۲/۴ گرم) و دینار ۱۸ نخود (۳/۴۵۶ گرم) این وزن بر اساس مثقال شرعی (سه چهارم مثقال صیرفی) بیان شده است.
۲	آیات عظام و حید خراسانی و شبیری زنجانی <small>رحمتهما</small>	درهم ۲/۹ گرم و دینار ۴/۲۴ گرم (به صورت احتمال)
۳	سردار کابلی	درهم ۱۵/۴ نخود (۲/۹۵ گرم) و دینار ۲۲/۱۰۷ (۴/۲ گرم)
۴	سکه شناسان عرب	درهم از ۲/۹۷ تا ۲/۹۸۵ گرم و دینار ۲/۲۴ تا ۲/۲۶۵ گرم
۵	قرضاوی	درهم ۳/۱ گرم و دینار ۴/۴ گرم
۶	کتب مهم فقهی	در کتب فقهی وزن دینار و درهم بر اساس دانه‌های جو بیان شده است که تعداد بیان شده منضبط نیست و همچنین دانه‌های جو وزن قابل انطباقی ندارند.
۷	سکه‌های موجود در موزه	بر اثر آسیب سکه‌ها، قراضه شدن و تخلف ضرب کنندگان سکه، تفاوت وزن این سکه‌ها زیاد است. وزن ۳/۲ تا ۴/۳ گرم برای دینار اندازه‌گیری شده است.
۸	حسینی مازندرانی در عقد المنیر	ایشان دو قول را ذکر می‌کنند، اما وزن ۲/۲۶۵ گرم را برای دینار و وزن ۲،۹۸۵ را برای درهم مناسب‌تر می‌دانند.
۹	تحقیق حاضر	درهم ۲/۹۸ گرم و دینار ۴/۲۵ گرم برآورد شده است. (بر اساس سنجح المیزان‌های موجود در موزه بریتانیا)

۴. محاسبه عیار درهم و دینار

عیار واحد اندازه‌گیری خلوص آلیاژهای طلا و دیگر فلزات گران بهاست. طلای خالص با توجه به نرمی زیاد برای ساخت بیشتر وسایل مناسب نیست و به همین جهت بیشتر طلایی که در جواهرات به کار می‌رود، طلای خالص نیست؛ در نتیجه، برای پی بردن به عیار سکه‌های تاریخی سه روش پیشنهاد می‌شود:

روش اول: روش سنتی سنجش درجه خلوص (عیار) که در ایران به عیارسنجی یا «ری‌گیری» موسوم است؛ اما به دلیل آسیب دیدگی سکه در این روش و اهمیت سکه‌های تاریخی، امکان تعیین عیار سکه با این روش وجود ندارد.

روش دوم: نظر متخصصین: نقشبندی به عیار سه سکه اشاره کرده است؛ با این روش، از دوره خلافت بنی امیه (زمان یزید ثانی بن عبدالملک) عیار دینار به دست آمده ۸۷٫۹ درصد است. عیار سکه از زمان هارون الرشید در سال ۱۹۳ق و همچنین زمان مطیع در سال ۳۶۱ق ۹۷/۹ برآورد شده است (نقشبندی، ۱۴۲۳ق، ص ۱۵). او از این تغییر (افزایش عیار سکه‌ها از دوره اموی تا عباسی) نتیجه گرفته است که عیار سکه در حال افزایش بوده و عیار سکه در هر زمان بالاترین درجه خلوص ممکن را داراست.

حسینی مازندرانی نیز سه عیار برای دینار بیان کرده است؛ عیارهای ۹۰، ۹۱ و ۹۷٫۹ که به ترتیب معادل ۲۱/۶، ۲۱/۸ و ۲۳/۵ گرم است. ایشان عیار درهم را ۹۰ یا ۲۱/۶ گرم بیان کرده است (حسینی مازندرانی، ۱۳۸۲ق، ص ۲۶۵).

در دوران عباسی نظارت کمتری نسبت به ضرب سکه صورت می‌گرفت و سکه با عیارهای مختلف و در شهرهای متفاوت ضرب می‌شد؛ بنابراین سکه‌های اموی برای استخراج وزن و عیار استاندارد سکه مناسب‌تر است.

بعضی معتقدند که معمولاً عیار درهم برابر عیار دینار در نظر گرفته می‌شد. این کار مقایسه درهم و دینار را راحت‌تر می‌کرد. (بخش فرهنگی جامعه مدرسین، ۱۳۷۵ش، ص ۱۸۷).

روش سوم: استفاده از دستگاه XRF؛ طیف‌نگاری فلئوئورسانس اشعه ایکس، XRF= X-ray Fluorescence Spectroscopy. از روش‌های تحلیل عنصری است که به دلیل سرعت بالای تحلیل در بعضی از صنایع دارای اهمیت است. در این روش، اشعه ایکس به نمونه می‌تابد و در اثر برانگیختن اتم‌ها و انتقال الکترونی در لایه‌های مختلف اتم، اشعه ایکس ثانویه تولید می‌شود و می‌توان عناصر موجود در نمونه مورد نظر را شناسایی کرد.

با استفاده از این روش می‌توان سکه‌های مورد نظر را با این دستگاه با دقت مورد بررسی قرار داد. آنچه از نتایج این تحقیقات به دست می‌آید، عیار ۹۲ برای درهم است^۱.
تحلیل عنصری برای دینار در دسترس قرار ندارد و با توجه به عیار دینار و نظر متخصصین

۱. این مقدار در مقاله‌ای با عنوان Corrosion behavior and preservation of Islamic Silver Alloy Coins و با تمسک به میانگین‌گیری از نمونه‌های موجود محاسبه شده است.

سکه، عیاری با خلوص ۹۲ برای دینار نیز برآورد می‌شود. خطای این فرآیند اندازه‌گیری در حدود ۵ درصد برآورد شده، برای بررسی دقیق‌تر عیار، باید سکه‌های بیشتری از دوره تاریخی مورد نظر را تحلیل کرد.

۵. محاسبه ریالی درهم و دینار (طلا و نقره)

پس از محاسبه وزن و عیار درهم و دینار، می‌توان ارزش طلا و نقره درهم و دینار را نیز محاسبه نمود. طلا و نقره در بازارهای جهانی با واحد وزنی اونس معامله می‌شود. اصطلاح یک اونس طلا به معنی طلایی یک تکه با وزن یک اونس تروا (۳۱،۱۰۳۴۷۶۸ گرم) و با خلوص ۹۹،۹۹ درصد (۲۴ عیار) است. با توجه به فرمول زیر می‌توان ارزش ریالی درهم و دینار را چنین محاسبه نمود.

$$\text{ارزش ریالی دینار} = (\text{وزن سکه به گرم}) \times (\text{قیمت ریالی دلار}) \times \frac{\text{عیار سکه}}{۹۹,۹} \times \frac{\text{قیمت طلا به اونس}}{۳۱,۱۰۳۴۷۶۸}$$

$$\text{ارزش ریالی درهم} = (\text{وزن سکه به گرم}) \times (\text{قیمت ریالی دلار}) \times \frac{\text{عیار سکه}}{۹۹,۹} \times \frac{\text{قیمت نقره به اونس}}{۳۱,۱۰۳۴۷۶۸}$$

با توجه به محاسبات صورت گرفته و قیمت دلار، طلا و نقره خواهیم داشت:

$$\text{ارزش فعلی طلای دینار (تومان)} = ۱۳,۱۶۳,۸۳۹ = ۵۲,۴ \times (۵۰,۰۰۰) \times \frac{۹۲}{۹۹,۹} \times \frac{۲۰۹۲}{۳۱,۱۰۳۴۷}$$

$$\text{ارزش فعلی نقره درهم (تومان)} = ۱۱۲,۴۱۰ = ۸۹,۲ \times (۵۰,۰۰۰) \times \frac{۹۲}{۹۹,۹} \times \frac{۲۵,۴۸}{۳۱,۱۰۳۴۷}$$

۶. تطبیق دینار با مثقال شرعی

بنابر آنچه در رساله‌های فقهی مراجع در مورد وزن دینار به گرم آمده است، آن را برابر با ۳/۵ گرم دانسته‌اند که این مقدار با میزان برآورد شده، متفاوت است. بنابراین لازم است وزن ۳,۵ گرم برای مثقال شرعی مورد بررسی قرار گیرد. برای بررسی این تفاوت دو نکته ذیل می‌تواند راه‌گشا باشد.

- سابقه تاریخی وزن مشهور مثقال شرعی: از اواسط قرن نهم قمری سکه‌ای به نام اشرفی توسط مملوکان مصری در جهان اسلام رواج یافت و در اوایل قرن دهم قمری سراسر ایران را فرا گرفت و ضرب آن با اوزان متغیر تا اواخر دوره قاجار ادامه پیدا کرد.

۱. این قیمت مربوط به تاریخ ۲۱ آذر ۱۴۰۲ است.

نادرشاه و جانشینان او به ویژه کریم خان زند، کهن‌ترین اشرفی به وزن ۳,۴۹۸ گرم راتنها به مقدار اندکی ضرب کردند. در اوایل حکومت ناصرالدین شاه، سکه اشرفی به وزن ۱۸ نخود معادل ۳,۴۵۶ گرم و برابر یک مثقال شرعی و ارزش یک تومان ضرب شد که به سبب عدم نسبت صحیح در قیمت آن در سال ۱۲۹۴ ق نوعی اشرفی دیگر ضرب و جانشین شد که تقریباً ۱۷ نخود معادل ۳,۲۰۶ گرم وزن داشت (نیستانی، ۱۳۸۵ ش، ص ۴۳).

- بررسی واحد وزنی نخود: در منابع فقهی هر دینار ۱۸ نخود و برابر با مثقال شرعی معرفی شده است. مثقال صیرفی نیز ۲۴ نخود است، به عبارتی هر مثقال شرعی $\frac{۳}{۴}$ مثقال صیرفی است.

نخود واحد وزن ایرانی است که با نام‌های حمصه، تسو یا طسوج نیز به کار می‌رود که برابر $\frac{۱}{۴}$ مثقال و $\frac{۱}{۴}$ دانگ (دائق) است. همانطور که بیان گردید هر نخود برابر با ۱۹۲ سوت یا $\frac{۲۴}{۱۹۲}$ میلی‌گرم است. در نتیجه هر مثقال شرعی $۱۸ \times ۱۹۲ = ۳,۴۵۶$ گرم و هر مثقال صیرفی $۲۴ \times ۱۹۲ = ۴,۶۰۸$ گرم می‌شود.

نخود تا عصر صفوی حدوداً $\frac{۱}{۱۸}$ گرم وزن داشت، اما بعد از آن (قرن ۱۰ ق / ۱۶ م) به $\frac{۱}{۱۹۵}$ گرم تغییر وزن داد (والتر هینس، ۱۳۶۸ ش، ص ۳۷). بنابراین ۱۸ نخود بر اساس نخود قبل از صفویه، برابر است $\frac{۱}{۱۷۸} \times ۱۸ = ۳,۲۰۴$ و ۲۴ برابر است با $۴,۲۷۲ = ۱۷۸ \times ۲۴$. دو نکته فوق نمی‌تواند مستندی برای دلیل مشهور (مثقال شرعی = $\frac{۳}{۵}$ گرم) قرار گیرد، اما می‌تواند بیانگر دلیل انحراف از وزن اصلی باشد.

۱. درهم و دینار در مسائل فقهی متعددی کاربرد دارد. از کاربردهای مهم درهم می‌توان به: نصاب زکات، مهرالسنة، لقطه، مساحت خون معفو، سجده‌گاه، دیه، حدسرق، وزن کافور اشاره کرد؛ و اندازه‌گیری و کاربردهای فقهی مقادیر دیگر شرعی بر اساس وزن دینار: دیه، نصاب زکات، حدسرق، نصاب خمس معدن و کفاره وطی حائض می‌باشد.
۲. در عصر تشریح درهم دارای انواع درهم بغلی (وافی)، درهم طبری، درهم عرب ساسانی و درهم‌های اسلامی است؛ با توجه به تفاوت وزن هر یک از آنها، بررسی هر نوع اهمیت ویژه‌ای می‌یابد.
۳. مهم‌ترین قسمت این پژوهش به اندازه‌گیری وزن درهم و دینار پرداخته است و سعی شده تا وزن از تعاریف کتب فقهی استخراج و محاسبه گردد؛ البته با توجه به عدم دقت نتایج به دست آمده مطابق با این روش، به اندازه‌گیری و محاسبه وزن از طریق اشیای تاریخی موزه‌ها نیز پرداختیم؛ از آنجا که سکه‌های تاریخی تفاوت وزن زیادی دارند برای محاسبه وزن از سنجح استفاده می‌شود. با توجه به سنجح‌های موجود در موزه و نظریات متخصصین، وزن هر درهم $2/98$ گرم برآورد شده است. وزن هر دینار نیز $4/25$ گرم محاسبه شده است. بر این اساس وزن هر دانق $0/4966$ گرم، وزن درهم بغلی $3/9728$ گرم و وزن درهم طبری $1/9864$ گرم برآورد می‌شود.
۴. عیار سکه و حق ضرب، از مؤلفه‌های دیگر ارزش سنجی درهم و دینار است و با استفاده از نتایج تحقیقات مطابق با روش XRF، عیار درهم و دینار ۹۲ تخمین زده می‌شود.

فهرست منابع

الف: فارسی

۱. بخش فرهنگی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، (۱۳۷۵ش)، پول و نظامهای پولی به ضمیمه تاریخ پول از آغاز اسلام تا زمان غیبت، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
۲. حداد عادل، غلامعلی، (۱۳۷۵ش)، دانشنامه جهان اسلام، تهران، بنیاد دائرة المعارف اسلامی.
۳. زراء نژاد، منصور، (۱۳۸۳ش)، «برآورد ارزش درهم و دینار در تاریخ اقتصادی مسلمانان»، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، شماره ۲۱.
۴. سرافراز، علی اکبر و فریدون آورزمانی، (۱۳۹۸ش)، سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه، تهران، سمت.
۵. شریعت زاده، سید علی اصغر، (۱۳۹۳ش)، سکه‌های ایران زمین، تهران، موسسه فرهنگی انتشاراتی پازینه.
۶. کزازی، جلال الدین، (۱۳۸۵ش)، نامه‌ی باستان، تهران، انتشارات سمت.
۷. نقشبندی، سید ناصر، (۱۳۹۵ش)، درهم اسلامی، ترجمه: امیر شاهد، چاپ اهل البيت علیهم‌السلام.
۸. نیستانی، جواد، (۱۳۸۵ش)، دایرة المعارف بزرگ اسلامی، تهران، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.
۹. والتر هینس، (۱۳۶۸ش)، اوزان و مقیاس‌ها در اسلام، ترجمه: غلامرضا ورهام، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
۱۰. یوسفی، احمد علی، (۱۳۷۹ش)، «دگرگونی قیمت‌ها در عصر تشریح»، مجله فقه، شماره ۲۵ و ۲۶.

ب: عربی

۱. ابی زکریا محیی الدین بن شرف النووی، (۱۳۴۷ق)، المجموع شرح المذهب، قاهره، دارالفکر.
۲. اصفهانی، محمد تقی مجلسی، (۱۴۱۲ق)، میزان المقادیر، تحقیق: سید مهدی رجایی، چاپ اول، قم، کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی علیه‌السلام.
۳. ثواقب، جهانبخش، (۱۳۷۹ش)، «ضرب سکه در خلافت اسلامی» مجله مشکوة، ش ۶۸ و ۶۹.
۴. حرّعاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹ق)، وسایل الشیعة، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البيت علیهم‌السلام.
۵. حسینی مازندرانی، السید موسی، (۱۳۸۲ق)، العقد المنیر فی ما یتعلق بالدرهم و الدنانیر، تهران، المطبعة الإسلامية، مكتبة الصدوق.
۶. شیخ صدوق، محمد بن علی بن بابویه، (۱۴۱۵ق)، المقنع، چاپ اول، قم، مؤسسه امام هادی علیه‌السلام.
۷. صدر، سید محمد، (۱۴۲۰ق)، ما وراء الفقه، چاپ اول، بیروت، دار الأضواء للطباعة و النشر و التوزیع.

۸. طریحی، فخر الدین، (۱۴۱۶ق)، مجمع البحرين، چاپ سوم، تهران، کتابفروشی مرتضوی.
۹. طوسی، ابو جعفر، محمد بن حسن، (۱۴۰۰ق)، النهایة في مجرد الفقه و الفتاوی، چاپ دوم، بیروت، دار الكتاب العربي.
۱۰. عاملی بیاضی، ابراهیم سلیمان، (۱۳۸۱ق)، الأوزان و المقادیر، چاپ اول، لبنان، مباحث استدلالیة قيمة تشتمل على كل ما يحتاجه الفقيه منها.
۱۱. علامه حلّی، حسن بن یوسف، (۱۴۱۴ق)، تذکرة الفقهاء (ط الحديثة: الطهارة الى الجعالة)، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۱۲. _____، (۱۴۱۲ق)، منتهی المطلب في تحقیق المذهب، چاپ اول، مشهد، مجمع البحوث الإسلامية.
۱۳. عمانی، حسن بن علی بن ابی عقیل حذاء، (۱۴۱۳ق)، حیاة ابن أبی عقیل و فقهه، در چاپ اول، قم، مرکز معجم فقهی.
۱۴. فهمی محمد، عبدالرحمن، (۱۹۶۵م)، فجر السکة العربية، چاپ اول، مصر، مطبعة دار الکتب.
۱۵. _____، (۱۹۵۷م)، صنح السکة في فجر الإسلام، مصر، مطبعة دار الکتب المصرية.
۱۶. فیومی، احمد بن محمد مقری، (۱۹۷۷م)، المصباح المنیر في غریب الشرح الكبير للرافعی، چاپ اول، قم، منشورات دار الرضی.
۱۷. قشقندی، (۱۹۳۹م)، رسائل في النقود العربية و الإسلامية، مكتبة الثقافة الدينية.
۱۸. کاشانی، ملاحبیب الله شریف، (۱۴۰۴ق)، توضیح البیان فی تسهیل الاوزان، چاپخانه علمیه.
۱۹. کلینی، ابو جعفر، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ق)، الکافی (ط - الإسلامية)، چاپ چهارم، تهران، دار الکتب الإسلامية.
۲۰. محقق حلّی، جعفر بن حسن، (۱۴۱۰ق)، المختصر النافع في فقه الامامية، یک جلدی، چاپ سوم، تهران: قسم الدراسات الإسلامية في مؤسسة البعثة.
۲۱. _____، (۱۴۰۸ق)، شرائع الإسلام في مسایل الحلال و الحرام، چاپ دوم، قم، مؤسسه اسماعیلیان.
۲۲. منسوب به امام رضا علیهم السلام، (۱۴۰۶ق)، فقه الرضا علیهم السلام، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۲۳. نجفی، صاحب الجواهر، محمد حسن، (۱۴۰۴ق)، جواهر الکلام في شرح شرائع الإسلام، چاپ هفتم، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۲۴. نقشبندی، ناصر السید، (۱۴۲۳ق)، الدینار الإسلامی في المتحف العراقي: الدینار الأموي و العباسي، دمشق، دار الوثائق.

ج: لاتین

1. shams eshragh.A (2010) .silver coinage of the caliphs (a fully illustrated catalogue, estack press, Esfahan estak
2. Alkofahi, M (2000) Analysis of Ayyubid and Mamluk dirhams using x-ray fluorescence spectrometry . X-ray spectrometry
3. Sodaeia.B& Parasto Masjedi Khak, Mostafa Khazaie (2013) A Study of Sasanian Silver Coins Employing the XRF Technique. Interdisciplinaria archaeologica
4. Gareth W & Michael Cowell (2009), Analysis of a gold mancus of Coenwulf of Mercia and other comparable coin. Materials Science, History
5. Stanley Lane-pool (1981) catalogue of Arabic glass weight in the british museum , British Museum. Dept. of Coins and Medals, London
6. Ziad Al-Saad & Manar Bani Hani,(2007) Corrosion behavior and preservation of IslamicSilver Alloy Coins. Open Journal of Internal Medicine

د: الکترونیک

۱. دانشنامه ایرانیکا، <https://iranicaonline.org/articles/dinar>.

تعيين قيمة الدرهم والدينار في عصر التشريع^١

← مهدي خوش اخلاق^٢ →

ملخص البحث

على الرغم من أنّ مسكوكات الدرهم والدينار لا زواج لها في زماننا الحالي، إلا أنها وقعت كموضوعٍ للحكم الشرعي في أحكام شرعية متعدّدة. فلوزن هذه المسكوكات و عيارها و مساحتها و قيمتها السّلعية تطبيقاتٌ واستعمالات معيّنة في الأحكام الفقهيّة؛ ممّا دفع الفقهاء في الكثير من الحالات الى دراسة موضوع هذه الحالات. ينتهج هذا البحث الأسلوب الوصفي وتحليل المحتوى ومن خلال الاستعانة بالمصادر المكتبية والدراسات الميدانية، لغرض التعرّف على القيمة الحالية لما كان عليه الدرهم والدينار في عصر التشريع. وسوف نستعرض في البداية الاستعمالات الفقهيّة للدرهم والدينار، وبعد ذلك نأتي على شرح أنواع هذه المسكوكات. تولّت هذه الدراسة البحث في العاملين اللذين يحدّدان قيمة الدرهم والدينار، وهما الوزن والعيار. وقد تمّ تعيين وزن هذه المسكوكات و عيارها، و وفقاً لذلك تتعيّن قيمة الدرهم والدينار. و تثبت نتائج هذا التحقيق أنّ وزن الدرهم هو: ٢,٩٨ غراماً، ووزن الدينار هو: ٤,٢٥ غراماً، و المبنى الأساسي لهذا التقييم يعتمد على المقاييس التاريخية الموجودة في المتاحف. كما أنّ عيار الدرهم والدينار يُخمّن بما يقارب ٩٢ بالمائة.

الألفاظ المفتاحية: الدرهم، الدينار، قياس القيمة، الوزن، العيار

١. هذه المقالة مستقاة من مشروع بحث « الدرهم والدينار في عصر التشريع » الذي دوّنه الكاتب في مركز تشخيص موضوعات الأحكام الفقهيّة.

٢. خريج حوزة قم العلميّة ودكتوراه في العلوم الاقتصاديةً mahdikhoshakhlagh2@gmail.com

Evaluation of the Value of Dirhams and Dinars in the Era of Legislation¹

Mahdi Khosh Akhlaq²

Abstract

Although dirham and dinar coins are no longer in circulation today, they have been the subject of numerous legal rulings in Islamic jurisprudence. The weight, fineness, surface area, and commodity value of these coins hold particular significance in legal judgments. Given these applications, jurists have frequently engaged in subject analysis regarding these matters. This study, using a descriptive method and content analysis, along with library resources and field research, examines the current value of dirhams and dinars from the era of legislation. Initially, the jurisprudential applications of dirhams and dinars are outlined, followed by an introduction to the various types of these coins. In this research, two factors determining the value of dirhams and dinars, namely weight and fineness, have been examined. The weight and fineness of these coins have been determined, based on which their value is calculated. The findings of the study indicate that the weight of a dirham was 2.975 grams, and the weight of a dinar was 4.25 grams. The primary basis for these measurements is the historical standards preserved in museums. The fineness of both dirhams and dinars is estimated to be %92.

Keywords: Dirham, Dinar, Valuation, Weight, Fineness.

1. This paper is derived from the research project entitled "Dirhams and Dinars in the Era of Legislation," which was written by the author at the Center for the Subject Study of Jurisprudential Rulings.

2. Graduate of the Seminary of Qom and PhD in Economic Sciences. mahdikhoshakhlagh2@gmail.com.